

УДК 94(477.51)

Р. А. Желєзко

Ніжинський протопоп Симеон Адамович: змовник у рясі

Стаття присвячена політичній діяльності ніжинського протопопа Симеона Адамовича, його доробку на ниві організації змов та шпигунстві на користь московського царя. Окрема увага звернена на співпрацю С. Адамовича з гетьманами, ніжинськими полковниками та ніжинськими воєводами. Автором охарактеризовано роль ніжинського протопопа у позбавленні гетьманської булави Д. Ігнатовича та невдалій змові проти І. Самойловича.

Ключові слова: Ніжин, Ніжинський козацький полк, ніжинський протопоп.

Статья посвящена политической деятельности нежинского протопопа Симеона Адамовича, его деятельности на уровне организации заговоров и шпионаже в пользу московского царя. Особое внимание обращено на сотрудничество С. Адамовича с гетманами, нежинскими полковниками и нежинскими воєводами. Автором охарактеризована роль нежинского протопопа в лишении гетманской булавы Д. Игнатовича и неудачном заговоре против И. Самойловича.

Ключевые слова: Нежин, Нежинский казацкий полк, нежинский протопоп.

The article is devoted to the political activity of nizhyn protopop Simeon Adamovich, his work on the field of conspiracy organization and espionage in favor of the moscow tsar. Particular attention was drawn to the cooperation of S. Adamovich with the hetman, nizhyn colonels and nizhyn governors. The author described the role of the nizhyn protopop in depriving D. Ignatovich of the hetman's mace and the unsuccessful conspiracy against I. Samoilovich.

Keywords: Nizhyn, Nizhyn Cossack Regiment, nizhyn protopop.

Кардинально відмінним від решти станів українського суспільства козацької держави була духовна страта, репрезентована українським православним духовенством. З переслідуваного стану в Речі Посполитій діячі української православної церкви перетворилися на привілейований стан суспільства Гетьманщини.

Отримавши прихильність гетьмана і козацької старшини, духовенство Ніжинського козацького полку, не завжди підтримувало позиції української влади. Вже починаючи з часів Хмельниччини,

воно відіграло деструктивну роль у політичному житті країни. Представники духовенства Ніжинського козацького полку намагалися впливати на рішення ніжинської старшини, захищали власні корисливі інтереси, дотримувалися кардинально протилежних поглядів і зовнішньополітичного спрямування тощо.

З-поміж числа впливового ніжинського духовенства, що відіграло важливу роль у житті не лише Ніжинського козацького полку, а і всієї держави, доволі колоритною фігурою виступав ніжинський протопоп Симеон Адамович. За ним, як і за Максимом Филімоновичем, в історіографічній традиції закріпилося визначення – "вороги козацької держави". Так сталося, що постать С. Адамовича загубилася у темряві століть і не зачіпалася історіографією. Винятком є хіба поверхневе дослідження Н. Сушко "Суперечлива постать представника духовного кліру – Симеон Адамович" [6, с. 136–139] та побічні згадки в працях істориків О. Реєнта, І. Коляди, О. Уривалкіна та інших.

На релігійну арену С. Адамович увійшов у 1661 р., коли став ніжинським протопопом, а згодом і протопопом ічнянським. Час, місце народження і молоді роки протопопа губляться в джерелах. Вагому роль у становленні С. Адамовича як релігійного і політичного діяча зіграв його попередник на посаді ніжинського протопопа Максим Филімонович. Відомо, що С. Адамович правив службу у Миколаївському соборі – центральному храмі Ніжина [2, с. 261]. Тривалий час С. Адамович перебував у тіні кар'єри й авторитету М. Филімоновича, у всякому разі доти, поки той активно втручався у військово-політичні події в Ніжині часів гетьмана І. Брюховецького (1663–1668 рр.). Лише після остаточного розриву М. Филімоновича з Ніжином, С. Адамович розпочав активні дії, щоб посісти вакантне місце "духовного наставника" ніжинських полковників та всієї Гетьманщини. Поштовхом до пробудження владних амбіцій С. Адамовича стало завершення українсько-московської війни 1667–1668 рр., в ході якої 11 вересня (інша версія спалення – серпень 1668 р.) Ніжин сильно постраждав від карального походу московських військ князя Г. Ромодановського. Руйнувань і спалення зазнала більшість будівель Старого міста та передмість Ніжина. Не оминуло лихо і С. Адамовича, чий будинок став жертвою московських військ. У той час С. Адамович взявся особисто вирішити військовий конфлікт між Гетьманщиною та Московським царством. Так, у жовтні 1668 р. він разом з колишнім ніжинським полковником (1663–1667 рр.) Матвієм Гвинтівкою та Василем Ігнатовичем поїхали до Москви для укладення перемир'я. Дипломатичний хист та небажання Московії продовжувати далі війну з Україною призвели до укладення миру, деталі якого

мала закріпити нова українсько-московська угода. У майбутньому цією угодою стали Глухівські статті березня 1669 року [4, с. 227].

С. Адамович був гарним маніпулятором та вміло використовував оточуючих людей у своїх цілях. Так, прикладом цього є його "дружба" з ніжинським полковником Матвієм Гвинтівкою. Останній, будучи генеральним осавулом в уряді гетьмана Демка Ігнатовича, став цінним джерелом інформації про наміри та думки нового гетьмана щодо московської влади в Україні. Отриману від М. Гвинтівки інформацію, пов'язану з Д. Ігнатовичем, С. Адамович передавав ніжинському воєводі Івану Ржевському, голові Малоросійського приказу Артамону Матвєєву та пересилав особисто московському царю.

Після повернення з Москви, 10 січня 1669 р. ніжинський протопоп приїхав до ніжинського замку. На прохання С. Адамовича ніжинський воєвода І. Ржевський ще 1 січня викупив його дружину із полону в Прилуках, де її 17 тижнів тримав прилуцький полковник Івашко. Не виключено, що ув'язнення дружини протопопа було викликано його промосковською політикою, підлабузництвом перед московським царем Олексієм Михайловичем. Після цього С. Адамович разом з родиною та челяддю жив у ніжинському замку та повідомляв Олексія Михайловича про настрої ніжинців щодо царської влади на території Лівобережної України [1, с. 12]. Вочевидь, після спалення міста зупинитися більше було ніде та й небезпечно, зважаючи на його шпигунську діяльність на користь царя. Живучи в Ніжині, С. Адамович розсилав свої листи по Україні. В одному з них до архієпископа Мелетія від 19 січня 1669 р., протопіп, зважаючи на відсутність єдності серед козаків (одні підтримували Д. Ігнатовича, другі – П. Дорошенка, а треті – кошового гетьмана П. Суховія), закликав не лише не виводити з Лівобережжя воєвод зі стрільцями, а й збільшити їх кількість [1, с. 12–13].

Будучи радником гетьмана Д. Ігнатовича (1668–1672 рр.), С. Адамович регулярно писав на нього доноси в Москву, звинувачуючи в зловживанні владою і ворожих діях по відношенню до царя Олексія Михайловича. Відомо, що у січні 1669 р. С. Адамович писав до Кремля, що гетьман має намір щоб "в Україні і нога московська не стояла". Згодом ніжинський протопоп скаржився що Д. Ігнатович тривалий час тримав його у в'язниці, забрав собі його податки з пасік та горілчаних котлів і, що найголовніше, гетьман "великий ворог, а не друг пресвітлій царській милості". Тривалий час Д. Ігнатович не зважав на ці доноси, не вірили в них і у Москві. Намагаючись з останніх сил засвітитись перед царем, у вересні 1670 р. С. Адамович надіслав листа до Константинопольського патріарха з прокляттям на гетьмана. Через

тиск турецького султана, патріарх був змушений накласти анафему на Д. Ігнатовича. Після цих подій до імені гетьмана додалось друге прізвище – Многогрішний, за яким він нині і відомий в історіографії. Анафема стала останньою краплею у розгортанні конфлікту між С. Адамовичем і Д. Ігнатовичем.

З історіографічних розвідок відомо, що в січні 1672 р. гетьман Д. Ігнатович, відаючи про антидержавні дії С. Адамовича, ледь не відсік шаблею йому голову прямо у себе в світлиці в Батурині. Вихопивши шаблю, Д. Ігнатович заявив протопопу: "Ти заодно з москалями і мною торгувати намагаєшся" [5, с. 110]. До слова, різкий вчинок Д. Ігнатовича характеризував його запальний козацький характер, що зіграв потім з гетьманом злий жарт. С. Адамович лише скористався з цього, черговий раз застосувавши свої вміння у маніпуляції людьми.

Замах на життя глибоко образив ніжинського протопопа і тому усунення Д. Ігнатовича від влади стало для С. Адамовича справою честі. Протопоп регулярно надсилав до Москви листи з доносами на гетьмана, звинувачуючи останнього у зраді царю. Москва спершу не вірила протопопу. Як наслідок, після позбавлення Д. Ігнатовича гетьманської булави у березні 1672 р., С. Адамович був схоплений царськими людьми як спільник гетьмана. Лише після ряду допитів, на яких С. Адамович, крутився як в'юн на сковорідці, з протопопа зняли всі підозри. В листах до московських урядовців С. Адамович принизливо називав себе "останній раб і недостойний богомолець", "не людина", "убогий хробак", намагаючись викрутитись і відвести від себе підозру [1, с. 14]. Тай шпигун такого рівня був ще потрібний царю Олексію Михайловичу. Так, беручи участь у виборах гетьмана у червні 1672 р. на раді неподалік Конотопу, С. Адамович представляв там інтереси московського уряду. З джерел відомо, що ніжинський протопоп тричі особисто відвідав Москву у правління царя Олексія Михайловича: 1668 р., 1669 р. та 1673 рік. Цікаво, що не всі українські гетьмани особисто приїздили до столиці Московського царства. Володарі булави боялися візиту, що міг закінчитись їх смертю чи ув'язненням. Натомість, С. Адамович своїми поїздками проявляв неабияку хитрість, розуміючи, що духовну особу ніхто не зачепить, чого не скажеш, наприклад про ненадійного гетьмана Д. Ігнатовича, якому у Москві не довіряли. Таким чином, ніжинський протопоп фактично відібрав у гетьмана представницьку функцію Гетьманщини на міжнародній арені.

Як відомо, новим гетьманом на козацькій раді 1672 р. неподалік Конотопу було обрано І. Самойловича. За період гетьманування І. Самойловича ніжинський протопоп С. Адамович, без перебільшень,

уявив себе головною людиною і останньою державною інстанцією в Гетьманщині. Напевно, якби не його духовний сан, він сам би боровся у 1672 р. за гетьманську булаву Лівобережної України. Перші роки гетьманування І. Самойловича побоювався С. Адамовича, прагнув не гнівити його, щоб не повторити долю свого попередника на гетьманській посаді. Підтвердженням цього є той факт, що у серпні 1673 р. гетьман І. Самойлович з великим почтом приїздив з Батурина до Ніжина лише для того, щоб привітати протопопа з днем ангела [8, с.171].

30 жовтня 1672 р. протопоп С. Адамович пише лист до голови Посольського приказу Артамона Матвєєва. Зважаючи на активізацію дій турецького війська, він просить його збільшити кількість ратних людей у Києві, Переяславі, Ніжині та Чернігові, щоб міста могли витримати облогу в разі штурму. Крім того, С. Адамович просить змінити воєводу у Ніжині: "... воєводу нам в Ніжин посилайте гарну людину. Степан Іванович Хрущов не по Ніжину воєвода; дайте нам такого як Іван Іванович [Ржевський], ... бо з ним [С. Хрущовим], не дай Господь, вороги в облогу візьмуть" [3, с. 83–84]. З листа випливає занепокоєння щодо дій турецько-татарського війська. Більше того, С. Адамович не вірить у здатність воєводи С. Хрущова успішно керувати замком під час можливої облоги, на відміну від попередника І. Ржевського. Як відомо, саме І. Ржевський керував успішною для московитів обороною ніжинського замку від приступів ніжинського козацтва протягом січня – серпня 1668 року.

У вересні 1674 р. ніжинський протопоп С. Адамович у черговому своєму листі до боярина А. Матвєєва просить збільшити кількість московського війська в ніжинському замку, де зараз трохи більше 800 чол. і цього, на думку священнослужителя, може не вистачити проти можливого нападу татарського війська [3, с. 666]. Як бачимо, ніжинський протопоп активно використовував можливість нападу татар на Ніжин, щоб збільшити у місті кількість стрільців. Але не татарами переймався ніжинський духівник. Стрільці були необхідні йому для особисто захисту. У козацькому середовищі С. Адамовича недолюбили, що не виключало його вбивства прихильниками колишнього гетьмана Д. Ігнатовича чи козаків, які постраждали після карального походу Г. Ромодановського на Ніжин 1668 року.

Не минуло й трьох років, а С. Адамович вже почав інтриги проти гетьмана І. Самойловича, на якого теж писав доноси в Москву [3, с. 670]. Не обійшлося і без антигетьманських змов всеукраїнського масштабу. Так, одна зі змов була організована у 1676 р. сербсько-переяславським старшинським угрупованням на чолі з переяславським полковником Петром Рославцем, одним з претендентів на

гетьманство у 1672 році Р. Дмитрашкою та ніжинським протопопом С. Адамовичем. Останній мав власний будинок у Ніжині, що став місцем збору змовників. Авторитет С. Адамовича та гроші призвели до того, що він зміг залучити до змови ряд старшин Ніжинського козацького полку, зокрема ніжинського полковника Матвія Борсука. Змовники збиралися усунути І. Самойловича від гетьманства та повернути гетьманську булаву П. Дорошенку, який з 1676 р. проживав у містечку Сосниця на Чернігівщині. Втім змова була викрита. Рятуючись від гетьмана, протопоп близько двох місяців ховався у лісах і монастирях. У жовтні 1676 р. він був схоплений у своєму селі Оболоні [8, с. 173].

Проти керівників та рядових учасників антигетьманської змови були задіяні репресії у формі "чисток" представників генеральної, полкової і сотенної старшини; показових судових процесів; позбавлення українського духовенства, духовного сану, висилках тощо. Більш ніж вірогідно, що С. Адамович знову б "вийшов сухим із води", звівши наклеп на ніжинську козацьку старшину, зокрема, того ж ніжинського полковника М. Борсука, який втратив свою посаду. Але цього разу його змовницький талант спіткнувся об інтереси і маніпуляторський хист ще одного українського духівника архієпископа чернігівського Лазаря Барановича. Справа в тому, що обоє згаданих представників духовенства були великими землевласниками і постійно збільшували свої володіння. І тут, як кажуть, "найшла коса на камінь". Л. Барановичу "впала в око" частина добротних земель С. Адамовича. Чернігівський архієпископ вирішив заволодіти цими землями, написавши відповідного листа гетьману І. Самойловичу з проханням підтримки. У листі гетьману чернігівський архієпископ скаржився, що кошти з тих володінь потрібні йому на утримання церков і монастирів більше, ніж С. Адамовичу на утримання його приватних будинків. І. Самойлович та генеральна старшина погодились з думкою Л. Барановича і наказали С. Адамовичу віддати села і млини Л. Барановичу. Ніжинський протопіп не міг такого дозволити і написав листа зі скаргою до Москви. Такий хід С. Адамовича сильно розгнівав чернігівського архієпископа і той спровокував І. Самойловича до суду над С. Адамовичем. Гетьман сильно не суперечив, оскільки теж гнівався на ніжинського протопопа за його участь у антигетьманській змові [8, с. 173].

Так, 26 березня 1677 р. у гетьманському універсалі, адресованому козацтву і поспільству Стародубського полку, повідомлялося про суд над ніжинським протопопом С. Адамовичем у гетьманській резиденції Батурина. Показово, що С. Адамовича судив військовий суд, а не представники українського православного духівництва. У

світлі тодішніх подій С. Адамович був названий головним ініціатором змови проти гетьмана І. Самойловича [7, с. 719–720]. Після слідства його було визнано зрадником та ворогом й винесено смертний вирок. Після катувань у батуринській в'язниці, С. Адамович признався у всьому, що на нього повісили. Зокрема, в тому, що він особисто мав намір застрелити гетьмана з пістоля [8, с. 174]. Лише завдяки тиску московського уряду на І. Самойловича, смертний вирок було замінено на позбавлення духовного сану та заслання до Сибіру. Цього разу московський уряд не став на захист свого шпигуна й агента в Україні. С. Адамовичу вже ніхто не довіряв, тай він забагато знав. Якби ніжинський протопоп розповів українському козацтву деталі свого листування з московським царатом, то це б, без сумніву, викликало нову війну між Гетьманщиною і Московією. Московський цар Федір Олексійович був змушений репресувати С. Адамовича [6, с. 138]. Подальша доля колишнього ніжинського протопopa, що впродовж 1661–1677 рр. відігравав одну з головних ролей на Гетьманщині, є невідомою. Могила відомого змовника згубилася в безкрайніх просторах Сибіру.

Отже, ніжинський протопоп С. Адамович був яскравим прикладом духівника, який забув своє призначення. Протопоп втручався у політику більше, ніж переймався релігійними питаннями по консолідації українського народу і його духовний розвиток. Захищаючи власні інтереси, С. Адамович часто "перетягував ковдру на себе", ототожнюючи свої індивідуальні потреби з інтересами держави і козацтва; часто грав на потребах оточуючих, їхній довірі. Маневруючи між ніжинським воеводою і ніжинським полковником, С. Адамович намагався контролювати стан подій у Ніжині. Кульмінацією його інтриг стали антигетьманські змови проти Д. Ігнатовича та І. Самойловича. Якщо змова проти Д. Ігнатовича закінчилася успіхом, то суперництво з І. Самойловичем коштувало С. Адамовичу посади, статусу та життя.

Література

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией – Т. VIII. – СПб. : В типографии В. В. Платца, 1875. – 400 с.
2. АЮЗР. – Т. IX. – СПб. : Типография М. Этингера, 1877. – 988 + 24 с.
3. АЮЗР. – Т. XI. – СПб. : Типография М. Этингера, 1879. – 820 + 23 с.
4. Реєнт О. П. Усі гетьмани України / О. П. Реєнт, І. А. Коляда. – Харків : Фоліо, 2007. – 415 с.
5. Соловьев С. История России с древнейших времен / С. Соловьев. – Т. 12. – М., 1862. – 456 с.
6. Сушко Н. М. Суперечлива постать представника духовного кліру – Симеон Адамович / Н. М. Сушко // Ніжинська старовина : збірник регіональної

історії та пам'яткознавства. (Серія "Ніжинознавчі студії", № 9) / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. – Вип. 13 (16). – К. : Центр пам'яткознавства НАН України, 2012. – С. 136–139.

7. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687) : матеріали до укр. дипломатарію / упоряд. І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко. – Київ-Львів : НТШ, 2004. – 1087 с.

8. Уривалкін О. М. Загадки історії. Лівобережна Україна та Ніжинський полк з сер. XVII до кін. XVIII ст. / О. М. Уривалкін. – К. : ТОВ Наука-сервіс, 2001. – 276 с.